

Тетяна Крук

**ХАРАКТЕРОТВОРЧА РОЛЬ ВИМИСЛУ І ДОМИСЛУ
В ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНОМУ РОМАНІ ВАСИЛЯ
ШЕВЧУКА “БИТВА, АБО СІМ ЗВАБ ЧЕНЦЯ
ІВАНА З ВИШНІ”**

Під час літературної дискусії, яка велася на початку 70-х років минулого століття довкола шляхів розвитку історико-біографічної прози, Анатолій Погрібний зауважив: “Я... мрію побачити колись на полицях книгарень гарну повість про І. Вишенського. Але як же мало ми знаємо про нього! Невже ця обставина мусить відлякувати наших майстрів пера?” [14, 3].

Протягом тривалого часу інтерес до найвизначнішого українського полеміста був невеликий. Історія повернення його в нашу пам’ять постає у розвідці Валерія Шевчука “Мандрівничий, котрий розпікав людське сумління”, де автор зазначає, що “саме ім’я Івана Вишенського з’являється вперше у науковій літературі тільки у 1848 році”, коли “у Києві вийшов... перший том “Памятников, изданных комиссией для разбора древних актов”, де... згадувався Іван, названий Вишенським...” [23, 68]. Щоправда, С. Пінчук називає іншу дату — 1845-й рік [13, 52].

Наступний етап у хронології повернення із забуття — 1860 рік: “П. Петрушевич у “Зорі галицькій, яко альбум” видає “Житіє і життя преподобного отця нашого Іова, засновника скиту Манявського, написане Ігнатієм із Любарова”, в якому оповідалось про дружбу І. Вишенського з Йо. Княгиницьким” [23, 68].

Далі, за Вал. Шевчуком, у 1874 році виходить об’ємна монографія П. Куліша “История воссоединения Руси”, де він “перший творить апологію Івану Вишенському” [23, 69].

Безумовно, виправдано вживається Вал. Шевчуком слово “апологія” в даному контексті. І. Вишенському і його творчості потрібен

був такий беззастережний, категоричний захисник, як П. Куліш. Між цими двома ключовими постатями української культури, безперечно, проглядається певна світоглядна близькість.

Зрештою, І. Вишенським цікавляться вчені різних світоглядів, про нього пишуть О. Пипін, С. Лебедев, Філарет, В. Завітневич, М. Сумцов, О. Огоновський, І. Житецький” [23, 39].

Особливу роль у вивченні життєвого і творчого шляху Вишенського відіграли праці І. Я. Франка. Це дві статті поета та монографія “Іван Вишенський і його твори”.

Вихід у світ монографії І. Франка дав привід ще одному дослідникові, Агатангелу Кримському, написати розгорнуту полемічну статтю “Іоаннь Вишенській, его жизнь и сочинения”. Кримський не залишив нічого від, здавалось би, переконливо розробленої Франком біографічної канви полеміста. Зі всіх ключових моментів третього розділу монографії Аг. Кримський висуває власні версії, і, зважаючи на переконливість викладу, яскравість мови та стилю, його докази і припущення здаються не такими вже і переконливими.

У наступні після Франка роки інтерес до постаті І. Вишенського ніяк не зменшується: “Про нього пишуть В. Перетц, М. Возняк, С. Цимбалюк, П. Загоруйко, Ф. Шолом, С. Пінчук, О. Білецький, В. Микитась, Л. Махновець та інші, а особлива заслуга належить ...І. Єрьоміну, який здійснив... два повні видання творів Вишенського, супроводячи їх ґрунтовними розвідками” [23, 69].

Та й автор процитованих рядків — Валерій Шевчук — на сьогоднішній день є одним із тих науковців, які продовжують вивчати і популяризувати життя і творче надбання найвизначнішого українського полеміста.

Так, у 1986 році виходить з друку книга “Іван Вишенський. Твори”, де Вал. Шевчук є автором передмови та “блискучого перекладу... творів на новітню українську мову” [2, 50].

Однак на сьогодні проблема вивчення біографії та творчого наробку І. Вишенського не завершена. Літературознавство чекає нових ґрунтовних біографічних досліджень.

Трохи пізніше, ніж науковці, долею Івана Вишенського — життєвою і творчою — зацікавилися й українські письменники. Не можна стверджувати, що саме побажання А. Погрібного змусило прозаїків, які працюють на терені історико-біографічної романістики, зверну-

тися до постаті нашого найвідомішого полеміста. На нашу думку, це стало виявом закономірного поступального розвитку української художньої біографії, коло героїв якої особливо розширюється у другій половині XX століття. Важливо і те, що персонажем художнього твору, хоча й епізодичним, Іван Вишенський уже став задовго до згаданої літературної дискусії — у повісті письменника української діаспори Василя Тирси “Несмертельна слава” (Лондон, 1953).

Якщо мати на увазі літературу материкової України, то слід назвати твір Романа Іваничука “Манускрипт з вулиці Руської” (1979), головним героєм якої є Юрій Рогатинець — відомий політичний і громадський діяч Галичини кінця XVI — початку XVII століття, який стояв на чолі ставропогіського братства у Львові. І природно, що одним із персонажів названого роману є Іван Вишенський, адже відомо: долі цих двох історичних постатей перехрещувались, про що свідчить “Послання до Домнікії”, де полеміст веде заочну суперечку з головою львівських братчиків.

У романі відтворено той проміжок часу, коли Іван Вишенський прибув з Афону. Автор показує, з одного боку, захоплення головного героя ченцем-афонітом: “...слава Богу, що прибув Вишенський, з ним, славетним словотворцем, ми станемо в сто крат сильнішими” [6, 301]; а з іншого — наростаючий протест: “Ні, старче, мусимо служити цьому світові, на те ми й прийшли” [6, 303]. Неспівпадання поглядів на ключові моменти суспільного життя того часу ставропігійського братства і полеміста — це факт, підтверджений посланням самого Вишенського.

Наступним кроком у розробці образу Івана Вишенського в українській прозі став роман Григорія Книша “Магічний кристал” (1979). Цей твір, на відміну від “Манускрипта з вулиці Руської”, уже повністю присвячено життю і творчій діяльності ченця Івана з Вишні. Роман охоплює період перебування Вишенського на Афоні.

Очевидним, на нашу думку, є відчутний вплив на дану художню версію поеми Франка “Іван Вишенський”. Порівняймо, для прикладу, фінальні епізоди творів.

У поемі читаємо:
А в печері пустельницькій
тільки білий хрест лишився,
мов скелет всіх мрій, ілюзій,
і невинний моря шум [18, 524].

З процитованими рядками перегукуються останні фрази роману Г. Книша: “Вранці, коли один з братів приніс щотижневу воду і поживу до склепу, йому ніхто не обіззався... В печері нікого не було... А може, просто висох від голодування і його тіло всмокталося в камінь?...” [7, 374].

У 1992 році було надруковано роман Василя Шевчука “Битва, або Сім зваб ченця Івана з Вишні”, що став логічним продовженням розробленої теми і засвідчив неабияке уміння автора трансформувати історичні документи та створювати переконливі художні образи.

“Роман “Битва...” — відзначив у рецензії Василь Омелянчук, — це плід тривалої праці досвідченого майстра історичної прози. Як і при роботі над попередніми творами, автор ґрунтовно вивчив документальний матеріал, епоху, оточення, місце подій, глибоко осмислив і подав осмислене у формі стрімкого, хвилюючого психологічного роману” [12, 84].

Будь-який письменник, приступаючи до написання історико-біографічного твору про Івана Вишенського, може оперувати дуже незначною кількістю історичних фактів. Ось чому процес творення неможливий без художнього вимислу та домислу. Теоретичне обґрунтування поняття вимислу дається ще в праці Арістотеля “Поетика”, де античний мудрець стверджує, що “поет веде мову не про дійсні факти, а про те, що могло б трапитись, відповідно про вірогідно можливе і необхідне” [15, 55].

І надалі письменники та літературознавці виявляють поглиблену увагу до проблеми наявності у творах художнього вимислу і домислу.

З термінами “вимисел”, “домисел” тісно пов’язані поняття “історична правда” та “художня правда”, що стали предметом детального розгляду в одному із розділів монографії сучасного українського дослідника Богдана Мельничука “Випробування істиною”. Тут літературознавець, зокрема, зазначає: “Процес перетворення історичної правди в правду художню... невіддільний від таких понять, як художній вимисел і художній домисел” [11, 29].

Аналізуючи опрацьований Б. Мельничуком матеріал, можна зробити висновок, що на сьогодні існує кілька точок зору стосовно тлумачення згаданих вище літературознавчих термінів.

Так, В. Лесин та О. Пулинець у “Словнику літературознавчих термінів” констатують: “Вимисел у художній літературі — це те, що

створене творчою уявою, фантазією письменника. Вимисел — один із засобів створення художніх образів і картин на матеріалі, здобутому митцем при вивченні життя. Без нього неможлива справжня література [9, 49]. А “домисел — це такий здогад чи припущення, для якого немає достатніх підстав і яке не підтверджують життєві факти, надумані, непереконливі картини та образи твору. Цим відрізняється домисел від художнього вимислу, заснованого на глибокому знанні життя й широко використовуваного письменниками у творчій роботі” [9, 83-84].

Тобто автори словника стоять на тій позиції, що “художній вимисел” — категорія позитивної творчої роботи уяви митця, а домисел — це явище, яке має бути відсутнє у високохудожньому літературному творі. Отже, терміном “домисел”, за Лесином і Пулинцем, мають користуватися критики лише тоді, коли вказують на низькопробність художнього твору.

На противагу В. Лесину та О. Пулинцю виступає О. Бандура з діаметрально протилежною точкою зору. Він стверджує, що стосовно художньої літератури термін “вимисел” слід вживати в негативно-му значенні (“довільне вигадкування”), а “домисел” — навпаки — ознака якості художнього твору.

Заслуговує уваги тлумачення термінів “вимисел” і “домисел” у згаданій уже монографії Б. Мельничука “Випробування істиною”. Автор монографії вважає доцільним надати як вимислу, так і домислу однозначно позитивного значення з різницею у змісті й чітким розмежуванням функцій. Обґрунтовуючи свою позицію, Б. Мельничук залучає “Словарь української мови” Б. Д. Грінченка, де читаємо: “Вимишляти — вимишлять, видумувать, видумать. Я тобі таку кару вимишлю, що ти й не бачила й не чула” [16, 170]. “Домисел... Догадка, предположеніє” [16, 419].

Отже, за Грінченком, вимислювати — це створити те, чого ніхто не бачив і не чув, вифантазувати, вигадати з допомогою творчої уяви. А домислити — це висловити здогад (“предположеніє”) на основі побаченого, почутого, пережитого.

Близькою до цієї є думка й відомого російського лінгвіста В. Даля. Ось як він тлумачить дані терміни: “Вимисел — сам предмет, те, що вигадано, видумка, відкриття, винахід” [3,302]. “Домисел, догадка, розумний висновок” [3,467].

Опираючись, напевне, як на ці твердження, так і на власні роздуми, Б. Мельничук наголошує, що письменник вимислює тоді, коли “моделює образи–персонажі в творі на неісторичну тему чи в історичному полотні оточує загальновідому особу людьми, які ніколи не існували, коли подає важливі для характеристики образів–персонажів картини, сцени, епізоди, яким немає жодних документальних підтверджень.

Що ж до художнього домислу, то він являє собою дофантазування, допридумування, інакше кажучи, додавання до того, що справді існувало чи існує, чому можна знайти документальне... підтвердження, і полягає в тому, що письменник художньо розробляє задокументований чи просто відомий факт” [11, 39-40].

Погоджуючись з таким тлумаченням вимислу і домислу, спробуємо з’ясувати їх характеротворчу роль в історико-біографічному романі Василя Шевчука “Битва, або Сім зваб ченця Івана з Вишні”.

Перед тим, як приступити до написання будь-якого історичного твору, Вас. Шевчук доскіпливо вивчав історичні документи про описану ним епоху.

Досконале володіння документальними матеріалами завжди прочитується в історико-біографічних романах Вас. Шевчука. Але якби письменник володів і оперував би лише фактичним матеріалом й особливо таким нечисленим, як у біографії Івана Вишенського, то з-під його пера вийшов би коротенький документальний опус і не більше. З допомогою ж творчої фантазії, художнього домислювання Вас. Шевчуку вдалося створити дійсно повноцінний, повнокровний історико-біографічний роман, в якому образ головного персонажа виписаний яскраво і переконливо.

Вплив Франкових праць про І. Вишенського й особливо його художнього твору — поеми “Іван Вишенський” — відчувається при ознайомленні як з романом Вас. Шевчука, так із творами його попередників. Письменниками “узято на озброєння такі важливі особливості твору (Франкового — Т. К.) про видатного полеміста, як прийом внутрішнього монолога... та зосередження особливої уваги на кульмінаційному, призахідному моменті з життя героя” [11, 94].

Зацікавлює назва роману Вас. Шевчука, яка, з одного боку, є фактом письменницького домислу, а з іншого — найголовнішим штрихом в окресленні постаті Івана Вишенського у ракурсі притаманного йому дуалістичного світогляду.

Що стосується домислу в назві, то Вас. Шевчук відштовхується від одного з послань полеміста, а саме “Короткого звідомлення про латинські зваби”, яке містить сім своєрідних положень (звідси — і сім розділів у романі). У першій частині послання Вишенський дає власне трактування слова “зваба”: “...це замість істини утримувати неправду і в ній нудитися [1, 59]. “Істина” для ченця Івана Вишенського — в абсолютному відреченні від світського життя і самовіданному служінні православної вірі, дотримуванні її канонів. Зваба для героя — це заміна істини неправдою через душевну чи тілесну слабкість.

“Ченцеві смерть — наближення, крок до мети... Чому ж гінці біжать від неї, плачуть і нарікають, коли надходить їх смертельний час?.. Згинь, сатано!..” [24, 88].

Сатана ще не раз на сторінках роману стане на прою, битву з духом ченця, про що свідчать численні ситуації вибору, у яких показаний головний персонаж твору. Поняття “битва”, як і поняття “зваба”, передбачає дві протидіючі сторони. Іван Вишенський бореться з бісами, з ворогами, з самим собою. Ось внутрішній монолог полеміста: “Прагнув писати вільно!.. То що ж ти сидиш пеньком? Пиши, твори, борися!.. [24, 209-210]. Домислюючи, Вас. Шевчук “вкладає” в уста свого персонажа такі слова, які узгоджуються з логічним розвитком подій, а також з характером героя.

Це один із найважливіших моментів у створенні художньої біографії відомої людини — іти не за буквою документа, а за логікою розвитку людського характеру. Про дану проблему неодноразово було заявлено науковцями та письменниками.

Так, А. Чаковський, міркуючи про роль домислу в своєму романі “Блокада”, відзначає: “... в цих описах я не повинен був, — якщо це не суперечить логіці їх стосунків (мова йде про Жданова і Жукова — Т. К.), тобто не суперечить внутрішній логіці характерів — відмовитися від свободи творчої фантазії, а інакше було б взагалі неможливим написати роман” [21, 139].

Також про це мовить Марія Чудакова в дискусії, розгорненій на сторінках журналу “Вопросы литературы”. Аналізуючи особливості створення М. Булгаковим роману “Мольер”, дослідниця зазначає, що письменник “не володів ні рукописами Мольєра, ні його листами, а лише двома рядками фактів — надзвичайно прозорою біографічною канвою і текстами комедій. Особистість великого комедіографа і мо-

жлива логіка його дій відображені були біографом тільки на цьому матеріалі” [22, 70].

Зберігаючи правду факту, тобто історичну правду, Вас. Шевчук починає розповідь у романі так само, як і його попередники І. Франко та Г. Книш, — з часів перебування Вишенського на Афоні. Це зумовлено, напевне, тим, що, описуючи даний період життя полеміста, можна покладатися на його твори, лише домислюючи деталі. Зображення ж дитячих та юнацьких років життя Вишенського вимагають суцільного вимислу. А, як зазначив Б. Мельничук, “стосовно головного героя історико-біографічного твору правомірний не стільки художній вимисел, скільки домисел” [11, 46]. Ось чому про дитячі та юнацькі роки ченця Івана ми дізнаємося з коротких внутрішніх монологів-спогадів, які базуються в основному на суцільному авторському вимислі, бо, як резонно зауважував Аг. Кримський, “стосовно життя нашого полеміста ми оперуємо двома-трьома коротенькими відомостями” [8, 217].

Опираючись на “Житіє і життя преподобного отця “нашого Іова, засновника скиту Манявського”, можемо визначити приблизну дату народження Івана Вишенського. В цьому документі сказано (цитуюмо за Аг. Кримським): “Іоанн Вишенський був другом Іова...” Отже, дослідники, а разом з ними і письменник Вас. Шевчук дійшли висновку, що це були люди приблизно одного віку.

Далі в “Житії” Ігнатій із Любарова “повідомляє, що Іов Княгиницький... помер 29 грудня 1621 року у віці близько сімдесяти років. Співставлення цих дат дозволяє віднести час народження Вишенського на половину XVI ст.” [5, 6].

Щодо місця народження, то науковці опираються на послання самого полеміста, які він неодноразово підписував “Іван мніх із Вишні”, і визначають, що рідне місто Івана Вишенського — містечко Судова Вишня на Львівщині. Назва “Судова Вишня” походить, очевидно, від того, що Вишня була традиційним місцем, де засідав польсько-шляхетський суд” [13, 38]. Як вважає Вал. Шевчук, “Вишенський у рідному місті добре міг придивитися до життя, справ і поведження панства” [23, 70].

Зображуючи подорож афоніта Івана Вишенського на Україну, Вас. Шевчук не міг не відправити свого героя на батьківщину в Судову Вишню. Але старець не побачив свого дому: “...хати там не

було!.. Натомість кам'яниця, хлів, стодола... Усе чуже, не знане ним..." [24, 171].

Не випадково, напевне, автор селить на подвір'ї Вишенського сім'ю поляків. Єзуїти забрали у нього все: дім, рідні спогади, Україну, долю. Тому такими переконливими видаються рядки, де романіст описує стан людини, яку позбавили останньої надії — вмерти на рідній землі: "Тікає з дому... З дому? Нема тепер на всій землі домівки, яка б була йому своєю"! [24,173]. І далі: "Метався полем — лугом, ішов то в той, то в другий бік... У скронях билось море... Десь гуркотів камінням віз... Чи то скидали камінь на кам'яницю в ріднім його дворі"?.. [24,173].

Наймення "Вишенський" викликає також багато суперечок. І. Франко схильний вважати, опираючись на дослідження В. Щурата, що Вишенський — родове прізвище полеміста, оскільки є факт — в Судовій Вишні справді мешкали Вишенські.

Але доречним є і той факт, який наводить А. Кримський: "Деякі твори полеміста підписані "странник реченный Вышенській", а це значить "так званий" чи "названий" [8, 219]. Отже, Вишенський — це псевдонім.

Цієї ж думки дотримується і Вас. Шевчук. Власну версію він вкладає в уста вимисленого персонажа Ісакія, коли той пропонує ченцю Івану, як краще підписати "Книжицю" послань:

"— Може... Іван із Вишні... Або простіше — Іван Вишенський..."

Вони мовчали довго... Іван звакав до імені "Іван Вишенський..." Гарно. От тільки трохи на панський лад... Іван Вишенський... Василь Острозький..." [24, 121].

Про батьків, соціальне походження та молоді роки Вишенського нічого не відомо, за винятком того свідчення, яке він дав сам. "В Луцьку, як згадає полеміст ("Короткослівна відповідь Феодула" — Т. К.), доля звела його з якимсь латинським майстром (містром)... До того майстра полеміст був настільки близький, що той звирявся перед ним у своїх любовних пригодах" [23, 70].

Ів. Франко припускає, що Вишенський родом з "не так-то дуже бідних міщан, або дрібної... шляхти" [19, 266]. Таке припущення, очевидно, випливає з того, що оскільки Іван Вишенський був близьким другом знатного шляхтича, то й сам займав неабияке становище. Аг. Кримський зазначає: "Вишенський був у нього козачком і дові-

реним “личардой”, перед яким знатний “мистр” не вважав за потрібне конфузитись” [8,223].

Вас. Шевчук показує нам молодого Івана Вишенського як людину невисокого соціального стану: “Рванув же так од брами, мов молодий. Тепер ось брів і хекав, як гончий пес на полюванні... Невже те правда, що й він колись брав участь у цій забаві панській, мчав на коні, стріляв, кричав у захваті, на слуг, на псів?... Ще слава Богу, що на чужих!.. У Луцьку він, як і тут, не мав свого нічого, лиш на потребу. Може, тому Кирило, — нині єпископ луцький, — звіряв йому свої сердечні тайни, що не вважав собі за рівню ...” [24, 48].

Відомості про освіту полеміста дослідники одноставно беруть зі свідчень самого Вишенського. У передмові до “Книжки” він повідомляє:

“А про себе я сам свідчення вам даю, що граматичного дроб’язку я не вивчав, риторичних іграшок не вивчав, філософського високозаносного сліду не гув” [1,22].

Але важко не погодитись з думкою, висловленою І. Ходорківським у монографії “Історико-біографічні твори з життя письменників: “Людина не говорить головного, є ще головніше ...Якщо ви ввійшли в життя нашого героя, ви можете іноді багато про що здогадуватися самі” [20,135].

Рядки твору, де Вас. Шевчук повідомляє про молоді роки та освіту Івана Вишенського, перегукуються з названими дослідженнями Франка та Кримського.

Так, Франкова версія про те, “що пробування при дворі такого пана (Костянтина Василя Острозького — Т. К.) мусило бути дуже корисне для молодого І. Вишенського, навіть коли б він і не був учнем Академії Острозької” [19, 267], — трактується в романі наступним чином: “Тут, на Афоні, є і його давніший приятель, друг по Острозькій школі Іван (в чернецтві Єзекііл) Княгиницький”, “Не розпитав, нічим не поцікавився, не одізвався серцем на спомин про Острозьку школу” [24, 26].

Така позиція романіста повністю заперечує твердження Аг. Кримського про невисокий початковий рівень освіти Вишенського, здобутий в церковно-приходській школі.

Як у “Посланні до єпископів” самого Вишенського, так і в статті Кримського не дається точного імені латинському єзуїту, з яким то-

варишував молодий Іван Вишенський. Вас. Шевчук пропонує власну гіпотезу (що, безперечно, є вимислом) щодо імені цього шляхтича. Романіст називає ім'я луцького єпископа Кирила Терлецького. І. Франко дає таку характеристику даній історичній постаті: “Єпископом луцьким і острозьким був Кирило Терлецький, розпусник, забіяка, про котрого говорили, що держав спілку зі злодіями і розбійниками, фальшував гроші і котрому в судах доказували множество різних злочинів, розбоїв, калічення людей і убійств” [19, 265].

Безперечно, Вас. Шевчук не міг не знати цієї характеристики. Тому і з'являються в романі рядки, де Вишенський, уже будучи на Афоні, з боєм говорять про пережите в Луцьку. Про Терлецького афоніт здує як про “старого знайомого” [24, 62]. Далі це виливається у тираду, повну болю та відчаю: “Я вірив у єдність слова й діла, у чистоту людських думок і помислів, у святість віри й совість!.. Таких, як твій Кирило?.. Хто ж знав!.. Хіба не бачив, не помічав?.. Ні. Дружба, як і любов, буває глуха й сліпа” [24, 73].

В одному з епізодів роману Вас. Шевчук вводить вимисленого персонажа — синьооку красуню, — пов'язує долі всіх трьох — Вишенського, Терлецького та дівчини — й подає власну версію відходу Івана Вишенського на Афон: “Колись вони з Кирилом... пережили на лузі місячну чудову ніч!.. Вони були здорові й молоді... Вона — як ясне сонечко!.. Зламалася коляса їхня... Власне, та ніч була трагічною, бо з неї все й заварилося. Ті сині очі їх розвели, розкидали...” [24, 54]. І далі: “Чи є у тому його вина, що мила серцю дівчина дісталась на поталу розпусній шляхті? Чи він, а не Кирило підступно звабив ніжну її цноту й пустив по світу” [24, 73].

Розвиваючи цю вимислену сюжетну лінію, яка зображується на різних сторінках твору вкрапленнями-спогадами, Вас. Шевчук продовжує: “Та, власне, він і не вмів розважним бути, стриманим” [24, 55]. Дівчина “була краплиною, що переповнила велику чашу... терпіння” [24, 90], “Кирило мстився люто за те безчестя, якого він прилюдно завдав йому на ринку в Луцьку. Все знищив, стер, розсіяв! А перебравши на себе сан єпископський, піддав його анафемі, прокляв його з амфона в храмі як ворога свого народу й церкви” [24, 74].

Стосовно анафемі ніяких документальних свідчень немає, за винятком загадкових, на думку Вал. Шевчука, слів з “Короткого звідомлення про латинські зваби”: “Коли ж братська любов виводить мене

з природних меж, так само й анафема...” [23, 79]. Цей рядок може бути прокоментований як завгодно, в тому числі й так, як його “прочитав” Василь Шевчук.

Цікавими є роздуми Аг. Кримського про молоді роки Вишенського: “Вишенський був захопленою людиною ... людиною, яка вміє сильно любити і сильно ненавидіти...”, “людиною рішучою в доброму і злому...”, “невже ж він у молодості не віддав данини молодості, а так одразу ледве не з пелюшок став думати про монастир. Чому ж би він зненавидів суєту світу, якщо б цієї суєти не випробував на собі...”; “Та це ледве чи не закон, що всі енергічні аскети-моралісти мали молодість дуже бурхливу і повну захоплення” [8, 223]. За повної відсутності будь-яких документальних свідчень і така думка має право на існування.

На Афоні, як вважають дослідники, Вишенський пробув приблизно 40 років, не враховуючи двох років подорожі на Україну.

Що змусило афоніта повернутися на Україну, достеменно невідомо. Про дати повернення теж існують різні думки. Франко вважає, що це сталося в 1605 році. У праці І. Єрьоміна є інша версія: “З розповіді Ігнатія виходить, що Вишенський приїхав на Україну, в Угорники, до Іова Княгиницького, коли той тільки-но повернувся з Дерманського монастиря, де допомагав друкувати “Ох-аї Дерманський “Ох-таик” почали друкувати 12 квітня 1603 р... закінчили 12 вересня 1604 р. (вказано у післямові). Це дає підставу віднести приїзд Вишенського на Україну... на осінь 1604 року” [5, 8].

У романі Вас. Шевчука знаходимо авторське пояснення і підтвердження цього: “Покликали його на Русь. І Юрій, Гедеон прислали йому листи, благаючи прибути якнайшвидше. А тут ще “Книжка...” Голос йому вночі почувся і повелів рушати в путь...”

Скоро — його земля!.. Хліба повсюди зжаті, збирають он виноград...” [24, 140-141].

Правдоподібним видається також припущення Вас. Шевчука, в якому романіст пов’язує ім’я черниці Домнікії й образ тієї незабутньої дівчини: “Йому весь час стояла перед очима стариця Домна, її лице, постава, руки, що накладалися на милий давній спомин” [24, 154]. Він не наважується спитати її про Луцьк — не дозволяє чернеча ряса.

На сторінках “Битви...” знаходимо пояснення, чому і як з’являється “Послання до Домнікії”.

У посланнях самого полеміста Вас. Шевчук намагається знайти причину різких, пристрасних і викривальних слів, звернених до земляків. Не зовсім скромно, з погляду Вал. Шевчука, звучать слова Вишенського: “Бог із вами і я повсякчас з вами” [1, 59].

У романі “Битва...” автор розкриває розуміння Вишенським своєї місії. Полеміст завершив “Послання до єпископів”. Він розумів, що слова його “...як меч: хоча лежить у піхвах, та є готовий до нападу й оборони... Добрячий меч духовний! Не сором буде його послать укласти в руки воїнам за віру й Русь!” [24, 102].

Дуже часто такі діячі, як Іван Вишенський, ні з боку сучасників, ні з боку нащадків не знаходять розуміння і підтримки. Але це не применшує їх рушійної пробуджуючої ролі. “Відомий іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет в “Темі нашої доби” дійшов висновку, що далеко не кожне покоління має право на утвердження власних ідеалів. На його думку, в історії існує феномен, який можна назвати “поколіннециклічністю”. Покоління войовничої полеміки накидає, сугестує суспільству нові цінності, змушує його рухатися” [4, 75].

Хоча Іван Вишенський намагався зберегти старі цінності, повернути люд в лоно православної церкви, але робив він це виключно для того, щоб українці не перетворились на стояче, малорухоме, загниваюче багно. Ось слова-звернення до земляків: “...Від голови до ніг оступіли всі! Від начальників та священників і до простих знечестивились! Осмерділись гноєм суєтнолюбства!” [24, 31].

І далі риторичне питання-біль, питання-виклик: “Заради чого ви збайдужіли, поважчали й окам’яніли серцем й помислами?.. [24, 31].

Відображаючи на сторінках свого роману діяльність нашого найвідомішого полеміста, його стосунки з друзями і ворогами, внутрішні монологи, роздуми над своїм життям та долею народу, Вас. Шевчук показує надзвичайно самотню, самотню людину, яка часом і прагне цієї самотності, щоб не споганитись скверною: “...найдужче мучилась його душа... Він не знайшов ні спокою, ні товариства вірних борців за рідну землю і свій народ... Його всі прагли використати в тій метушні, в нікчемній битві мишей і жаб” [24, 200].

Такий письменницький домисел співзвучний з розвитком філософської думки про закономірності буття творчої людини: “Одинокість — ...нею коронують боги. Вона є стигматом обраних, а не покинутих” [10, 18].

Прекрасним прикладом глибокого, психологічного, проникаючого в таїни людського характеру домислювання є сторінки роману, де мовиться про останній лист Вишенського до Іова Княгиницького. Всього лише кілька рядків послання — “Бажання мав відвідати вас нині, та воля Божа й хвороби мої тілесні завадили зробити це...” [24, 225], — переросли в щемну розповідь про трагедію буремної душі.

Намір ченців із сусіднього монастиря йти на Україну викликав у Вишенського цілу бурю переживань: “Господи! Прости його і научи!.. Де істина? Яким шляхом йому йти до правди? Як далі жити? В чому його спасіння, Господи?..” [24, 217].

Остаточне рішення визрівало недовго: йти. “Всі помисли й мрії вже там. Усім простив й розкався у втечі. Але... Схопився... Лець не впавши, ступив два кроки й мусив присісти знову... Невже це все, на що він здатний нині?.. За віщо ти так караєш ченця Івана, Господи?.. За те, що вдруге прийшов сюди? Спасіння прагнув, вічності!.. А може, вічність тільки в своїй землі, в народі, що дав тобі і тіло, й душу” [24, 220].

Інтерес до постаті полеміста пояснив у своїй монографії ще І. Франко: “Коли що в житті Івана Вишенського цікаве і навчаюче нас, так це те, що... він покинув цей світ... не для безтурботного прожитку... Вже сам його вихід на пустинне життя і потім його недовгий побут на Русі були вчинки, що доказували його життєву незалежність і горожанську відвагу. Бо подумайте, чи багато знайдеться у нас людей, які би зважились для свого переконання поразитися іншому, страшному, або цілому загалові, стратити ласку начальника, відректися посади, аби хоч тільки невеликої користі?” [19, 271].

Зі складним завданням — створенням художньої біографії відомого полеміста — Василь Шевчук справився з честю. Він створив характер, в якому “відображені у світлі авторського ідеалу відносно стали властивості і змінні відношення індивіда, які утворюють закономірну своєрідну соціально-психологічну єдність, що формується і виявляється в зовнішній і внутрішній діяльності людини у найрізноманітніших ситуаціях” [17, 7].

Створюючи художній характер видатної історичної постаті, Вас. Шевчук використовує у своєму творі як художній вимисел, так і художній домисел.

Зважаючи на наявність білих плям у життєписі полеміста, пись-

менник часто вдається до вимислу, хоча домисел, природно, переважає в романі.

Як вимисел, так і домисел в історико-біографічному романі Вас. Шевчука використані майстерно. Саме завдяки цьому і постав перед нами історично переконливий образ видатного полеміста.

Цитована література

1. Випенський Іван. Твори. — К.: Дніпро, 1986. — 247с.
2. Грабович Г. Авторство і авторитет у Івана Випенського: діалектика відсутності// Слово і час. — 1990. — №6. — С. 45-53.
3. Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка. — М.: Русский язык, 1978. — Т. I. — 699 с.
4. Доній Олесь. Покоління оксамитової революції// Сучасність. — 1999. — №1. — С. 71-78.
5. Єрємін І. П. Іван Випенський і його громадсько-літературна діяльність // Іван Випенський. Твори. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1959. — С. 6-39.
6. Іванчук Роман. Манускрипт з вулиці Руської// Твори в трьох томах. — К.: Дніпро, 1988. — Т. I. — 381с.
7. Книш Григорій. Магічний кристал. — К.: Радянський письменник, 1989. — 366 с.
8. Кримський Агатангел. Іван Випенський, його життя і твори// Київська старовина. — 1895. — Т. 9. — С. 211-247.
9. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. — К.: Радянська школа, 1971. — 486 с.
10. Малащук Андрій. Атентат на Герострата, або рецензія на ненаписаний роман// Сучасність. — 1999. — №1. — С. 6-20.
11. Мельничук Богдан. Випробування істиною. — К.: ВЦ “Академія”, 1996. — 272 с.
12. Омельчук Василь. Диптих Василя Шевчука// Слово і час. — 1993. — №10. — С. 83-84.
13. Пінчук С. П. Іван Випенський. Життя і творчість. — К.: Радянська школа, 1968 — 150 с.
14. Погрібний Анатолій. Орієнтири, суперечки, вимоги// Літературна Україна. — 1972. — 30 травня. — С. 3.
15. Словарь литературоведческих терминов. — М.: Просвещение, 1974. — 509с.
16. Словарь української мови. — К.: Лексикон, 1996. — Т. I. — 494с.
17. Фащенко В. Життєва і художня правда характеру// Проблема характеру в радянській багатонаціональній літературі. — Київ-Одеса: Вища школа, 1977. — С. 5-52.

18. Франко Іван. Вишнєвський// Твори в трьох томах. — К.: Наукова думка, 1991. — т. 3. — С. 496–524.
19. Франко Іван. Іван Вишнєвський, його час і письменницька діяльність// Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — К.: Наукова думка, 1990. — Т. 28. — С. 260–278.
20. Ходорківський І. Д. Історико-біографічні твори з життя письменників. — К.: Радянська школа, 1963. — 169с.
21. Чаковский А. Документ, вымысел, образ// Вопросы литературы. — 1973. — №8. — С. 134-141.
22. Чудакова М. Дело поэта //Вопросы литературы. — 1973. — №10. — С. 63-73.
23. Шевчук Валерій. Дорога в тисячу років. — К.: Радянський письменник, 1990. — 411с.
24. Шевчук Василь. Битва, або Сім зваб ченця Івана з Вишні// Прощання з самим собою. — К.: Український письменник, 1992. — С. 6 — 232.